

АНОТАЦІЯ

Сахацький М.М. Управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 073 Менеджмент. – Одеський державний аграрний університет, МОН України, Одеса, 2024.

Актуальність дисертаційного дослідження полягає у можливостях управління здійснювати в аграрному секторі економіки безперервне розширене відтворення за рахунок прикладного використання наукових здобутків, освітньо-професійних компетенцій, людського та штучного інтелекту; нагальності надійного супроводження з боку економічної науки здійснюваних в аграрному секторі системних інституціональних трансформацій, що набувають перманентного характеру в силу економічної глобалізації, регіональної фрагментації, погодно-кліматичної біфуркації та глибинних військово-політичних і соціально-демографічних змін.

В дисертації проведено ідентифікацію категоріального апарату та висвітлено сутність управління розвитком аграрного підприємництва як соціально-економічної категорії, розкрито особливості управління розвитком аграрного підприємництва в умовах турбулентної невизначеності та трансформацій інституціонального плану, сформовано систему науково-економічне забезпечення результативного управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій. Проведено діагностику макроекономічних умов розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки в умовах інституційних трансформацій, проаналізовано ресурсний потенціал та виробничі потужності суб'єктів аграрного підприємництва, оцінено економічну та соціальну ефективність функціонування аграрного підприємництва. Визначено стратегічні пріоритети аграрної політики держави щодо управління розвитком аграрного підприємництва в умовах трансформацій інституціонального плану,

обґрунтовано інноваційно-інвестиційне забезпечення управління екологічним розвитком аграрного підприємництва, розроблено рекомендації щодо нарощування доданої вартості в аграрному підприємстві на основі економіко-математичного моделювання структури виробництва та управління проєктами в аграрних підприємствах.

Перший розділ дисертаційної роботи присвячено теоретичним основам управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій.

Теоретичне узагальнення показує, що атрибутивними властивості аграрного підприємництва виступають самостійність, ініціативність, екологічність, вмотивованість, вигідність, системність, які доповнюються істотними властивостями (ризиковість, амбітність, добровільність, паритетність, незалежність, рівність, цілеспрямованість, прикладна дієвість). Аграрне підприємництво як економічна категорія відображає самостійну, ініціативну, екологічну, вмотивовану, індивідуальну та системну господарську діяльність в сільському господарстві, що здійснюється фізичними та юридичними особами з метою набуття економічної, соціальної та екологічної вигоди.

Основними особливостями управління розвитком аграрного підприємництва виступає: багатогранність управління завдяки складності його суб'єкта, різноплановість управління завдяки неоднорідній природі управлінського об'єкта, єдність принципів управління універсального та предметного характеру, холістичність управління внаслідок системної взаємодії в цілісному економіко-соціально-екологічному явищі особливостей управлінської праці, специфіки сільського способу життя, відмінностей сільськогосподарського виробництва, характерних рис глибинних соціально-економічних перетворень в сільському господарстві та загалом в суспільстві.

Науково-економічне забезпечення результативності управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних

трансформацій охоплює різні сфери життєдіяльності людей (економічну, соціальну, екологічну), що спричинює дослідження цього явища реальної економіки міждисциплінарною наукою. Підвищення соціально-економічної результативності аграрного підприємництва передбачає використання здобутків науковців різних видів економічної діяльності з врахуванням особливостей аграрної виробничо-господарської діяльності.

У другому розділі дисертаційної роботи висвітлено макроекономічні умови, сучасний стан, тенденції та закономірності розвитку аграрного підприємництва в Україні, здійснено оцінку сформованого економічного типу та досягнутого рівня ефективності функціонування суб'єктів підприємництва в аграрному секторі економіки.

Проаналізовано динаміку макроекономічних індикаторів економічного і демографічного середовища за період становлення підприємництва в аграрному секторі економіки в умовах здійснення аграрних реформ та інституційних трансформацій, здійснено оцінку динаміки індексів інвестиційного клімату в Україні та висвітлено умови державних гарантій і підтримки кредитування аграрних товаровиробників.

Досліджено структурні характеристики аграрного підприємництва, що визначають його багатокладність: організаційно-правові форми суб'єктів підприємництва, їх розміри за інституційними та регламентованими чинним законодавством ознаками, типи підприємств за розмірами площі землекористування та рівнем інтенсивності виробництва.

Здійснено оцінку складових ресурсного потенціалу аграрного підприємництва в Україні, проаналізовано динаміку і структуру земельних угідь, стан основних засобів, розмір авансованого в розвиток підприємництва капіталу, динаміку кількості найманого персоналу. Побудовано лінійну та степеневу багатофакторні регресійні економетричні моделі формування виробничої потужності суб'єктів аграрного підприємництва з урахуванням елементів ресурсного потенціалу, визначено ефект їх впливу на варіацію розміру виробничої потужності та виявлено розширений характер

економічного відтворення в досліджуваній сукупності аграрних підприємств. Проаналізовано ступінь використання виробничої потужності у вибірковій сукупності суб'єктів аграрного підприємництва на основі одержаної економетричної моделі.

Дослідження рівня економічної та показників технологічної ефективності функціонування суб'єктів аграрного підприємництва дозволило виявити їх тенденцію до зростання на тлі варіації кількісного виразу основних чинників ефективності та деяким зменшенням показників кінцевих результатів діяльності, кількості та частки прибуткових підприємств з початком повномасштабної військової агресії у 2022 році та зменшення рівня економічної ефективності процесу інтенсифікації основного виробництва.

Проведено факторний аналіз впливу інтенсивного та екстенсивного чинників на формування економічного типу розвитку суб'єктів підприємництва в розрізі організаційно-правових форм підприємств досліджуваної вибірки, виявлено переважний вплив екстенсивного чинника на приріст чистого доходу від реалізації та сформований в більшості досліджуваних підприємств переважно екстенсивний тип розвитку. Факторним аналізом доведено, що переважно інтенсивний тип розвитку має місце в підприємствах, які за розмірами площі землекористування є великими і підприємство здійснюється на засадах вертикальної агропромислової інтеграції, що забезпечує умови для зростання доданої вартості і підвищення ефективності використання авансованого капіталу як інтенсивного чинника формування типу економічного розвитку. У великих за розмірами площі землекористування підприємствах досліджуваної вибірки результативна складова інтенсифікації – чистий дохід з розрахунку на 1 га площі землекористування – суттєво перевищує аналогічні показники малих за концентрацією земельних угідь підприємств.

Групуванням досліджуваної сукупності підприємств встановлено, що найвищого показника результативної складової процесу інтенсифікації досягають підприємства з концентрацією авансованого капіталу з розрахунку

на 1 га площі землекористування понад 35 тис. грн, але оптимальної концентрації авансованого капіталу в процесі капіталізації досліджуваних підприємств не досягнуто.

Проведене дослідження дозволило виявити, що попри низький загальний рівень ефективності функціонування, що характеризується в досліджуваних сукупності суттєво варіюючим показником норми чистого прибутку на авансований капітал, основна діяльність досліджуваних суб'єктів підприємництва є рентабельною та за рівнем рентабельності продажу підприємства мають достатній рівень цінової конкурентоспроможності.

Виявлено, що на тлі виконання соціальної місії аграрним підприємництвом та соціальної відповідальності більшості суб'єктів підприємництва перед найманим персоналом та сільським соціумом, має місце низький рівень мотивації праці порівняно з показниками економіки в цілому та статистичними даними сільського, лісового і рибного господарства з диференціацією рівня мотивації за суб'єктами різних форм власності. Дещо вищим виявився рівень мотивації праці в державних підприємствах, нижчим – в підприємствах колективної і приватної власності як реакція приватного бізнесу на високе податкове навантаження на фонд оплати праці.

В третьому розділі дисертаційної роботи обґрунтовано основні напрями підвищення соціально-економічної результативності управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій.

Виявлено, що систему пріоритетів державної регуляторної політики з управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій формують складові конституційного, правового та стратегічного характеру. Обґрунтовується зміна черговості напрямів Національної економічної стратегії на період до 2030 року з виведенням на перші позиції напрямів «Агропромисловий сектор та харчова промисловість», «Підприємництво (розвиток підприємництва)», «Якість

життя», якими визнається пріоритетність інтересів людини з належним сучасним світовим стандартам продовольчим компонентом. Виокремлення в число лідерів вказаних напрямів дозволяє сконцентрувати обмежені ресурси (людські, енергетичні, фінансово-кредитні, матеріальні, техніко-технологічні тощо) на вирішальних для економічного розвитку національного господарського комплексу пріоритетах та слугуватиме своєрідним тригером висхідного руху інших галузей господарського комплексу й сфер життєдіяльності суспільства.

Встановлено, що інноваційне забезпечення розвитку аграрного підприємництва ускладнюється через скорочення чисельності науково-дослідних працівників, в тому числі за рахунок категорії дослідників. При зростанні в абсолютних величинах витрат на наукові дослідження та стабільного росту витрат в науково-дослідні роботи, їх частка у валовому внутрішньому продукті скорочується.

Максимальна вартість витрат на наукові дослідження і розробки приходить на підприємницький сектор, що суттєво перевищує вартість витрат на науку держави та вищої освіти. Підприємницький сектор забезпечує приріст витрат на наукові дослідження і розробки, тоді як державний сектор та вища освіта їх скорочує. Домінування підприємницького сектора у витратах на наукові дослідження показує орієнтацію підприємців на комерціалізацію науково-дослідних результатів в якості інноваційної складової.

Розроблено науково-методичне забезпечення щодо нарощування доданої вартості в суб'єктах аграрного підприємництва, що передбачає планування суб'єктами аграрного підприємництва оптимальної структури виробництва з цільовою функцією на максимум прибутку; подовження ланцюга доданої вартості за рахунок промислової переробки сільськогосподарської продукції та реалізації готового до споживання продукції споживачеві; використання інструментарію управління проєктами для створення та реалізації ринкового продукту.

Ключові слова: управління підприємством, аграрне підприємництво, інституціональні трансформації, аграрні підприємства, фермерські господарства, додана вартість, аграрний сектор, агробізнес, підприємницька діяльність, державне регулювання, екологічно безпечна продукція.

ANNOTATION

M.M. Sakhatskyi. Management of Agricultural Entrepreneurship Development in the Context of Institutional Transformations. – A qualifying scientific work presented as a manuscript.

Dissertation for the Doctor of Philosophy degree in the specialty 073 Management. – Odesa State Agrarian University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Odesa, 2024.

The relevance of the dissertation research lies in the possibilities of management in the agricultural sector of the economy to ensure continuous expanded reproduction through the applied use of scientific achievements, educational and professional competencies, and human and artificial intelligence. It also emphasizes the urgent need for reliable support from economic science in the systemic institutional transformations taking place in the agricultural sector. These transformations are becoming permanent due to economic globalization, regional fragmentation, climatic bifurcation, and profound military-political, socio-demographic, and production-environmental changes.

The dissertation identifies the categorical framework and highlights the essence of managing the development of agricultural entrepreneurship as a socio-economic category. It reveals the specific features of managing agricultural entrepreneurship development under turbulent uncertainty and institutional transformations. A system of scientific and economic support for effective management of agricultural entrepreneurship development in the context of institutional transformations has been formulated.

The study diagnoses the macroeconomic conditions for the development of entrepreneurship in the agricultural sector of the economy during institutional transformations, analyzes the resource potential and production capacities of

agricultural entrepreneurship entities, and evaluates the economic and social efficiency of agricultural entrepreneurship operations.

Strategic priorities for state agricultural policy regarding the management of agricultural entrepreneurship development under institutional transformations are defined. The dissertation substantiates innovative and investment support for managing the ecological development of agricultural entrepreneurship. Recommendations are developed for increasing added value in agricultural entrepreneurship based on economic and mathematical modeling of production structure and project management in agricultural enterprises.

The first chapter of the dissertation is dedicated to the theoretical foundations of managing the development of agricultural entrepreneurship in the context of institutional transformations.

Theoretical generalization shows that the attributive properties of agricultural entrepreneurship include independence, initiative, environmental friendliness, motivation, profitability, and systematicity. These are complemented by essential characteristics such as risk-taking, ambition, voluntariness, parity, independence, equality, goal orientation, and applied effectiveness.

Agricultural entrepreneurship, as an economic category, reflects independent, initiative-driven, environmentally friendly, motivated, individual, and systematic economic activity in agriculture. This activity is undertaken by individuals and legal entities to achieve economic, social, and environmental benefits.

The key features of managing the development of agricultural entrepreneurship include: multifaceted management due to the complexity of its subject, diverse approaches due to the heterogeneous nature of the management object, unity of principles encompassing both universal and specific aspects of management, holistic management results from the systemic interaction within the integral economic, social, and environmental phenomena. This reflects the unique aspects of managerial work, the specific nature of rural life, the distinct characteristics of agricultural production, and the traits of profound

socio-economic transformations in agriculture and society.

The scientific and economic support for the effectiveness of managing the development of agricultural entrepreneurship in the context of institutional transformations spans various spheres of human activity (economic, social, and environmental). This necessitates an interdisciplinary approach to studying this phenomenon within the real economy.

Improving the socio-economic effectiveness of agricultural entrepreneurship involves leveraging the contributions of researchers across various economic activities while taking into account the specific features of agricultural production and business operations.

The second chapter of the dissertation highlights the macroeconomic conditions, current state, trends, and patterns of agricultural entrepreneurship development in Ukraine. It evaluates the established economic type and the achieved level of efficiency in the functioning of entrepreneurial entities in the agricultural sector of the economy.

The dynamics of macroeconomic indicators in the economic and demographic environment during the establishment of entrepreneurship in the agricultural sector amidst agrarian reforms and institutional transformations are analyzed. The study assesses the trends in investment climate indices in Ukraine and examines the conditions for state guarantees and support for crediting agricultural producers.

The structural characteristics of agricultural entrepreneurship, which define its multi-structured nature, are studied. These include the organizational and legal forms of entrepreneurial entities, their sizes as determined by institutional and legislative criteria, and the types of enterprises based on land use area and production intensity levels.

An assessment is conducted on the components of the resource potential of agricultural entrepreneurship in Ukraine. This includes an analysis of the dynamics and structure of land resources, the state of fixed assets, the amount of capital invested in entrepreneurial development, and the dynamics of the hired workforce.

Linear and power multivariate regression econometric models are constructed to analyze the formation of production capacity among agricultural enterprises, incorporating elements of their resource potential. The impact of these elements on variations in production capacity is determined, and the expanded nature of economic reproduction within the studied set of agricultural enterprises is identified.

The degree of production capacity utilization among a sample of agricultural entrepreneurship entities is analyzed based on the developed econometric model.

The study of the economic and technological efficiency of agricultural entrepreneurship entities revealed a tendency toward growth in efficiency indicators, despite variations in the quantitative expression of key efficiency factors. However, there was a decline in final performance indicators, the number and share of profitable enterprises, starting with the onset of full-scale military aggression in 2022. This period also saw a reduction in the economic efficiency of intensifying core production processes.

A factor analysis of the impact of intensive and extensive factors on the formation of the economic development type of entrepreneurial entities was conducted, categorized by organizational and legal forms of enterprises in the studied sample. The analysis revealed a predominant influence of extensive factors on the increase in net revenue from sales, resulting in a primarily extensive development type in most of the studied enterprises.

The factor analysis further demonstrated that an intensive development type is primarily found in large enterprises with significant land-use areas, where entrepreneurship is based on vertical agro-industrial integration. This integration creates conditions for increased added value and improved efficiency in utilizing advanced capital as an intensive factor in economic development.

In large enterprises with extensive land-use areas, the productive component of intensification net income per hectare of land use significantly exceeds similar indicators for smaller enterprises with less concentrated land resources.

The grouping of the studied enterprises revealed that the highest

performance indicator of the intensification process is achieved by enterprises with an advanced capital concentration exceeding 35,000 UAH per hectare of land use. However, the optimal concentration of advanced capital in the capitalization process of the studied enterprises has not been reached.

The research showed that, despite the overall low efficiency of operations characterized by a significantly varying net profit margin on advanced capital across the sample the core activities of the studied entrepreneurial entities remain profitable. Moreover, the level of profitability achieved in sales indicates that the enterprises maintain a sufficient level of price competitiveness.

It was found that, despite fulfilling the social mission of agricultural entrepreneurship and the social responsibility of most business entities towards their hired personnel and rural communities, there remains a low level of labor motivation compared to overall economic indicators and statistical data for the agriculture, forestry, and fishing sectors. This differentiation in motivation levels is evident across entities with different forms of ownership. Labor motivation was somewhat higher in state-owned enterprises and lower in collectively and privately owned enterprises, reflecting the private sector's response to the high tax burden on the payroll fund.

The third chapter of the dissertation substantiates the main directions for improving the socio-economic efficiency of managing the development of agricultural entrepreneurship in the context of institutional transformations.

It was found that the priorities of state regulatory policy for managing the development of agricultural entrepreneurship in the context of institutional transformations are shaped by components of constitutional, legal, and strategic nature. The dissertation substantiates the need to reorder the directions of the National Economic Strategy until 2030, prioritizing the areas of "Agro-industrial Sector and Food Industry," "Entrepreneurship (Entrepreneurship Development)," and "Quality of Life." These areas emphasize the primacy of human interests, aligned with modern global standards for food security and quality.

Elevating these directions to top priority enables the concentration of limited

resources human, energy, financial-credit, material, technical-technological, and others on the critical priorities for the economic development of the national economic complex. This approach is expected to catalyze upward growth in other sectors of the country's economic system and areas of societal activity.

It was established that the innovative support for the development of agricultural entrepreneurship is hindered by a decline in the number of research and development personnel, including researchers. Despite an increase in absolute spending on scientific research and consistent growth in funding for research and development (R&D), their share in the gross domestic product (GDP) is decreasing.

The highest expenditures on scientific research and development are attributed to the entrepreneurial sector, significantly exceeding the spending levels of the public sector and higher education. The entrepreneurial sector drives growth in R&D spending, while the public sector and higher education reduce their contributions.

The dominance of the entrepreneurial sector in R&D spending reflects the focus of entrepreneurs on the commercialization of research results as an innovative component, emphasizing their orientation toward practical application and market-driven innovation.

A scientific and methodological framework has been developed to increase the added value of agricultural entrepreneurship entities. This framework includes: planning the optimal production structure for agricultural enterprises with a target function aimed at maximizing profit; extending the value chain by processing agricultural products into industrial goods and delivering ready-to-consume products directly to the consumer; utilizing project management tools for the creation and commercialization of market-oriented products.

Keywords: management, agricultural entrepreneurship, institutional transformations, agricultural enterprises, farming operations, added value, agricultural sector, agribusiness, entrepreneurial activity, state regulation.

